

ОСНОВНИ ФИЛОСОФСКИ МЕТОДОЛОГИИ В ИКОНОМИЧЕСКАТА НАУКА

Васил Проданов*

Резюме:

Основна цел на студията е да разкрие паралелът и взаимовръзката в развитието на водещите направления във философията и методологията на науката, методологията на икономическата наука и промените в икономическата реалност. Чрез теоретически и сравнителен анализ се стига до извода, че класическата рационалистична философска методологията на европейското просвещение, първият и втори позитивизъм, неопозитивизмът, постпозитивизмът във философията са методологическа основа на всеки от последователните водещи теоретични модели на икономическо мислене във развитите капиталистически страни от Адам Смит до наши дни.

Ключови думи: рационализъм, позитивизъм, постпозитивизъм, класическа политикономия, икономикс, методология, спор за метода, емпиризъм

JEL: B4

Abstract:

The main goal of the study is to reveal the parallel and the relationships in development of the mainstream trends in philosophy and methodology of science, methodology of economics and the changes in the economic reality. Through theoretical and comparative analysis, it is drawn a conclusion that the classical rationalist philosophical methodology of the European Enlightenment, the first and second positivism, neopositivism, postpositivist philosophy are methodological basis of each of the successive mainstream theoretical models of economic thinking in the developed capitalist countries from Adam Smith until now.

Key words: rationalism, positivism postpositivismq classical political economy, economics, methodology, method dispute, empirism

JEL: B4

* Васил Проданов, професор в катедра "Политическа икономика", УНСС, доктор на философските науки, е-мейл: vkprodanov@gmail.com

Увод

Между развитието на философската методология през последните два века и развитието на методологията на икономическата наука съществува тясно взаимодействие. Традиционно даже предметът на икономическата методология се разглежда като своеобразна приложна философия на науката. Философите просто вземат различни аргументи от философията на природните науки и се опитват да ги прилагат към икономическата наука. (Wade, 2001, 2) Има немалко знаменитости, които смятат дори, че икономическата наука по своята същност е философска наука – такова е разбирането, например, на Джеймс Бюкенън, разработил знаменитата теория за публичния избор, а също и на философи и историци като Робин Колингуд, философи и икономисти като Лудвиг фон Мизес. Неслучайно началото на коренни промени в икономическата наука се осъществява обикновено от фигури, които освен икономическа, имат и философска нагласа и ориентация. Така е от Адам Смит до Фридрих фон Хайек, а в наши дни с това специализирано се занимават философи на икономиката като Марк Блауг и Даниел Хаусман. Причините за такова съответствие са комплексни, но като цяло доминиращите икономически теории се разгръщат на основата на методологически ориентации на водещи философски теории, а и едните, и другите от своя страна са израз на етапи на развитие на цялостното научно знание и необходимост да се реагира на сходни радикални социални промени.

Имайки предвид това, в настоящата работа ще бъдат защитени три основни тези.

Първо. Всяка промяна в икономическата теория е промяна и във философската методология, която стои в нейните основи.

Второ. Съществува паралел между различните етапи на развитие на философската методология и смяната на икономически теории.

Трето. Хетеродоксалните политикономически теории в една или друга степен са свързани и с хетеродоксални философски методологии.

Еволюцията на методологическите стандарти в икономическата теория отразява съперничеството между противоположни базови философско-епистемологически нагласи, съществуващи във философското и общометодологическо мислене, свързани с алтернативни методи и проблемни ситуации при обосноваване на научното познание и на познанието изобщо:

(а) тезата, че икономическото знание е универсално валидно срещу тезата, че то е различно за различните страни, социални групи, периоди;

(б) рационализъм срещу емпиризъм;

(в) ценности и норми срещу факти и описания;

(г) субектът на познание, видян през призмата на методологическия индивидуализъм срещу субектът на познание, видян през призмата на методологическия холизъм;

(д) отхвърляне на социалните и културни фактори в процеса на познание като пречка за обективността му срещу тяхното приемане като неизбежна характеристика на всяко познание.

(е) идеята за това, че икономическата наука е нещо различно от идеологията срещу идеята, че всички нейни проявления са определен тип идеология.

Рационализмът доминира в континенталната европейска философска традиция, докато емпиризмът е по-силен в британската традиция. Освен това от втората половина на XIX век насам в във философията и методологията на науката в развитите западни имаме мощно въздействие на така нар. позитивизъм, минаващ различни етапи:

1. на първия позитивизъм (представен от такива фигури като О.Конт, Д.С.Мил, Х.Спенсер, И.Тен, Е.Ж.Ренан),
2. на втория позитивизъм (с главни представители Мах и Авенариус), свързан преди всичко с природните науки),
3. на неопозитивизма, представен от аналитическата философия (Куайн, Попър, Айдукевич Лукашевич, Котарбински, Г.Райл, П.Стросън, Дж. Остин, Н.Гудман, А.Пап и др. и Виенския кръжок, на основата на който се формира логическия постпозитивизъм (М.Шлик, Д.Карнап, О.Нойрат, Ф.Вайсман, Г.Фейгел, К.Гюдел и др.)
4. постпозитивизъм, в рамките на който имаме смекчаване на предходните изходни методологически радикални идеи и тенденция към признаване на ролята на социокултурните фактори в развитието на науката (Т.Кун, И.Лакатош, С.Тулмин, П.Файерабенд)

Имайки предвид развитието на икономическата наука от XIX век насам ще се опитам да покажа най-важните философски методологии, които стоят в основата на икономическите теории на големите икономисти през последния век и половина. Веднага следва да отбележа, че както философските, така и икономическите методологии и теории могат да бъдат разграничени на две основни групи. Първата е тази, която е доминираща в най-развитите страни, даващи тон в развитието на философското и икономическо знание, поради което тя по принцип се разглежда като универсално валидна и налагана на останалия свят като истинно знание. Втората е такава, която оспорва първата и се опитва да покаже нейната ограничена валидност, изтъквайки с определени специфични социално-икономически, исторически, цивилизационни особености. Първата изразява ориентации, типични за държавата хегемон в един или друг период на развитието, докато втората е характерна или за държави, които изостават и търсят свой път на развитие, или за социални групи в развитите държави, които нямат

водеща роля в налагането на правилата и функционирането на обществото и икономиката.

Ще се спра последователно на методологията на класическата политическа икономия, на ранния и късен позитивизъм, неопозитивизма и пост-позитивизма като философски методологии, които доминират в различни периоди и се въплъщават в базисните предпоставки на отделните етапи в развитието на икономическата наука.

1. Рационалистическата философия на Просвещението и методологията на класическата политикономия

Основните идеи на класическата политикономия съответстват на рационалистическата класическа философия на Просвещението, която изхожда от предпоставката, че зад външните явления има фундаментални същности и задачата на науката е да ги изследва и обясни. Това е възможно чрез специфичните способности, които притежава човешкият разум. В хегеловата традиция това е на първо място интелектуален процес, не е въпрос на емпирично изследване. Същото е преди това и при Кант, който даже извежда на преден план общи доопитни или така нар. априорни категории и закономерности, които не зависят от емпиричната реалност. Затова и класическата политическа икономия в ранните си версии на развитие има теоретичен характер. Икономическата реалност се изследва на първо място чрез аналитичните възможности на човешкия разум. Това е типично още преди А. Смит, за Ф. Кене, характерно е и за Д. Рикардо, за Карл Маркс, независимо от критиката му на тази политикономия.

В духа на просветителската нагласа, която вижда бъдещето на човечеството чрез разума и знанието като силата, променяща света, създателите на класическата политическа икономия изхождат от няколко основни предпоставки.

Първата е, че светът като цяло е рационално устроен, същото се отнася и за икономиката, в която, както и във всички други области, действат определени универсални закони. Философи като Кант смятат, че те са характерни например и за етиката, където той формулира своя универсален категоричен императив, валиден за всички хора и за всеки исторически период. Задачата на знанието за икономиката е да опознае тези закони, както Нютон и Галилей са направили това във физиката и механиката. Така се формира либералната представа за пазара като естествено, като природно явление, така както в либералната политическа философия, която създава един век преди това Джон Лок правото на частна собственост е естествено човешко право, подобно на природните явления край нас. И от тогава насам реакцията на пропазарно ориентираните идеолози срещу тези, които казват, че па-

зарът и собствеността не са нито действащи съобразно естествени закони, нито естествени права, а резултат на усилията на обществените институции в полза на определени социални групи, се е опирала именно на подобни натуралистки нагласи за икономическата реалност.

Втората е, че в обществото и в природата действат сходни закони, поради което лесно могат да се пренасят знания, съответно и методи от едната в другата сфера. Моделът за научно знание в "Богатството на народите" са природните науки, тъй като социалните науки още не са се обособили като отделни дисциплини, нито е протекла дискусията за тяхната специфика, която ще проведат век по-късно неокантианците от Баденската школа Вилхелм Винделбанд и Хайнрих Рикерт.

Третата е, че водещото научно знание ни предлага методи на изследване, които могат да се пренасят и използват при опитите ни да разберем какво представлява икономическата реалност. Методът на разкриването на тези закони не е нещо, което се измисля, а се взема наготово като се имат предвид общите характеристики на света, в който живеем и науките, които изглежда, че дават най-достоверно знание за този свят. За Адам Смит това е например физиката, за Ф. Кене – медицината.

Четвъртата е, че още няма развита изследователски техники за емпирично изследване на социалната и икономическа реалност, поради което на предно място се извеждат логически методи, анализът, синтезът, тръгването от някакви базисни научни абстракции и обосноваване чрез тях на съответната концепция. И докато Адам Смит се опира донякъде и на осмислянето на всекидневни наблюдения, Дейвид Рикардо няколко десетилетия по-късно се опитва за създава "чиста теория".

По този начин се формират базовите категории на класическата политическа икономия, чрез които се анализират структурата и функциите на икономическата система.

Следва да се има предвид обаче, че този универалистски поглед, в който икономиката има логика подобна на природния свят, неслучайно се разгръща във Великобритания, където през първите десетилетия на XIX век класическата политикономия се превръща в мейнстрийм икономическа наука. Това е страната, която става световен хегемон, и политикономията е неин инструмент за либерална обосновка на свободния пазар, от който именно британците биха могли да спечелят в най-висока степен.

Това поставя началото на една много важна тенденция, а тя е, че в държавите, които заемат хегемонна позиция в световното развитие, се утвърждава либерален универсализъм, който се основава на предствата, че в обществото, както и в природата действат сходни и общи за всички по своя характер закони. Тези държави предлагат съответните универсалистски представи и на останалите в света, ако искат да печелят от тях.

Държавите обаче, които изостават в своето развитие, различни са по възможностите си от световния хегемон Великобритания, опитваща се да наложи своята доминация чрез световния пазар, тръгват от антинатуралистични нагласи, противопоставящи се на либералния универсализъм и приемащи своето своеобразие, чрез което искат да се отличат и защитат от по-силните от тях и действащия в тяхна полза пазар. Това ще бъде предпоставка, както за пораждането на всеки етап на хетеродоксални политически икономии, така и за многообразието на икономическите дисциплини, проявяващо се и във философско-методологическо отношение.

Така ще се появят няколко основни критични реакции срещу класическата политическа икономия.

Първата от тези реакции е вътрешна за нея. Изразители на критично отношение ще станат Т. Малтус и Р. Джонс. Малтус е първият професор по политическа икономия, но той ще въведе нови променливи в анализа на капитализма и на първо място такива, които липсват у Смит и Рикардо. Това ще бъде нарастващият недостиг на ресурси, съотнесен с броя на населението.

Втората реакция е на историческата школа в Германия, която остро ще критикува методологията на Рикардо. Тя твърди, че основните предпоставки на класическата методология, отделяща теорията от социалния контекст, са погрешни. Не е съгласна с тезата, на Рикардо, че икономическата наука трябва да се развие в началото като чиста теория. За историческата школа е невъзможно да се разбере как работи реалната икономика, извън контекста на обществото, в което тя е включена. Слага се началото на антиуниверсалистични версии на икономическата наука, при които тя се съобразява на първо място с конкретни исторически и културни реалности, а не гледа на икономиката и човека като неизменни дадености, каквато е либералната традиция в различните ѝ версии от Адам Смит до неокласическия икономикс с универсалните характеристики на максимизиращия своята полза, вземайки рационални решения при ограниченост на ресурсите човек. Тази школа неслучайно се появява в Германия, където ще се разгори спорът за различието между социалните и хуманитарни науки, от една страна, и природните, от друга страна. Там много по-силна ще бъде нагласата за различието на социалната реалност от природната, а от тук и размишленията за спецификата на икономическото и икономическата наука.

Трета реакция ще бъде на група мислители, известни като утопични социалисти – Клод Анри де Сен-Симон, Робърт Оуенс, Шарл Фурие и др. Те оспорват значението на индивидуалния личен интерес като централен компонент, необходим за оптималната организация на икономическата система. Твърдят, че капитализмът създава огромни противоречия между различни класи и пренебрегването им е основна грешка на класическата методология.

Четвъртата реакция е от страна на Карл Маркс, който ще съедини идеи, свързани с историческата школа с идеи на социалистите за социалните противоречия и за преодоляването им в бъдеще. Маркс приема основни идеи на класическата политикономия, но представя нова версия на рационализма, съчетана с историческия подход.

От своя страна Д.С.Мил, който е един от върховите етапи в развитие на класическата политикономия, ще се откаже от рационализма и насочи към емпиризма, съчетавайки го същевременно с едно ново философско и етическо направление, каквото е утилитаризма, извеждащо на преден план като водеща категория ползата, чрез която се обяснява човешкото поведение и която се поставя в основата на всички нормативни системи.

2. Позитивисткият етап в икономическата методология

Позитивизмът се появява като философско-методологическо мислене в средата на XIX век с развитието на частните науки. Така нар. "първи позитивизъм" е свързан преди всичко с имената на Огюст Конт и Дж.С.Мил и е предпоставка за отделяне на социологията от философията като самостоятелна наука от Огюст Конт и тенденция на обособяване на политическата икономия от философията при Дж.С.Мил. Противопоставя се на предходната метафизика изобщо, обвинявана в ненаучност, тъй като не се опира на емпирично и експериментално знание. Огюст Конт дори изключва философията от сферата на научното познание. Специфична версия на приложението на този позитивизъм в икономическата наука откриваме у Алфред Маршал, който поставя началото на движение към следваща политическа парадигма, отиваща отвъд класическата политикономия.

2.1. Ранният позитивизъм на Д. С. Мил

Типичен израз на **ранния позитивизъм** в икономическата наука са работите на **Джон Стюарт Мил**. От философска гледна точка той превъзхожда с осмислянето на методологическите проблеми своите предшественици А.Смит и Д. Рикардо, а неговите трудове бележат върховия етап на класическата политикономия. (Mill, 2012) Самият той е убеден, че никой не може да бъде добър икономист, ако е само икономист и вижда за това потребността и от философията. В същото време Мил е в редица отношения преходна фигура, поради което методологически той прави крачка от рационализма към емпиризма в икономическата методология. От една страна, той доразвива основни идеи на класическата политикономия и ще е възприеман като неин представител, но в други отношения отива отвъд нея.

Първо. Развива политикономията във версията, която съответства на върховия етап на глобална хегемония на Великобритания, но прави преход от рационалистичния универсализъм, опиращ се философията на Просвещението при Адам Смит към един нов период на рязко нараснала роля на емпиричното знание в резултат на появата на различни методи и практики на неговото събиране, както в природните науки, така и постепенно в икономическата наука. За философията му на икономическата наука са характерни натурализмът, дескриптивизмът, психологизмът. На тяхна основа той развива една либерално-реформаторска идеология, близко до ляволибералните политически и икономически философии, които ще се появят във Великобритания в последните десетилетия на XIX век. Отдалечава се от трудовата теория на стойността и въвежда по-активно психологически моменти в анализите си, които ще станат важни на следващия етап от развитието на икономическото мислене в различните версии на маржинализма. (Канке, 2010, 207-210)

Второ. Опира се на нов етап във философското мислене, който съчетава утилитаризма на неговия учител Джеръми Бентам, обясняващ всичко в поведението на човека с преследването на ползата, а от друга страна, разгръща алтернативна посока на търсене на истинно знание в сравнение със Смит и Рикардо, движейки се от рационализма към емпиризма и акцентирането на наблюденията, на вземането като изходен пункт икономическото мислене на реалното поведение на хората.

Мил разграничава четири метода:

- (а) експериментален, при който само се фиксират факти;
- (б) отвлечен, когато стремежът е да се обясни всичко с една причина;
- (в) пряк дедуктивен (отчитат се много причини);
- (г) обратно-дедуктивен (емпирически разкритите исторически закони се обясняват чрез способностите на хората).

Идеалът за хуманитарно научно знание, според Мил, се определя чрез метода на обратна дедукция. В своите «Основи на политическата икономия» той се ръководи главно от метода на обратна дедукция, а не дедукция, както понякога се твърди. Смята, че внимателното наблюдение над явленията и тяхната взаимна зависимост може да ни доведе до тяхната взаимовръзка и така да се установят научните закони. От гледна точка на философската опозиция между методологически холизъм и методологически номинализъм можем да кажем, че Мил е умерен номиналист, който извежда научните съждения с помощта на такъв логически метод като индукцията. Дедукцията е подчинена на индукцията, т.е. след като на основата на индукцията сме направили някакво обобщение, то след това то може да се приложи към емпирично срещнат нов факт, който попада под това обобщение. Това е приложимо и при анализа на икономическите явления.

Освен от индукцията като основен метод на изследване на всички явления, включително и икономическите, Мил тръгва и от известното философско разграничение между дескриптивни и нормативни съждения, между описание и норма, между това, което е и това, което трябва да бъде, прилагайки го към политическата икономия и разграничавайки позитивната от нормативната икономическа наука. Едно са обясненията за това как работи икономиката, давани от позитивната икономическа наука, друго са препоръките за това какво да се прави. Мил смята, че концентрацията върху позитивната икономическа наука дава възможност тя да стане по-научна и нейната методология да се подобри. (Wunder, 2010)

В същото време той не отхвърля и нормативните съждения, запазвайки идеята на А.Смит, че политикономията е в групата на моралните науки, доколкото се интересува от проблема за общото благо на обществото. Мил обаче свързва това общо благо със своята утилитаристка философска концепция. За разлика от Дейвид Хюм, който въвежда разграничението между съжденията «за това, което е» и това, "което трябва да бъде" (is-ought question), смятайки че логически не можем да извършим преход от едните към другите, Мил вижда този преход като възможен, но съвсем не лесен. Във всекидневните съждения и решения това изисква огромно умение, което прави икономическото поведение и избор между различни алтернативи по-близки до изкуството, до умението на занаятчията, която полуинтуитивно прави едни или други неща, а не до науката. Това изкуство, или този избор, който прави всеки, вземащ политически решения, според него трябва да бъде подчинен на неговия философски утилитаризъм, да е свързан с допринасянето за най-голямо щастие за най-голямо количество хора. Като представител на ранния позитивизъм така Мил дава израз и отговор на един фундаментален и трудно решим за позитивистите проблем – този за различието между ценности (и норми) и факти.

2.2. Спорът за метода

Между 1873 и 1896 г. се разгръща "дългата депресия" в Западна Европа и САЩ – време, в което предходното описание на икономическата реалност чрез класическата политикономия изглежда като че ли в нарастваща степен не работи. Няма развита концепция за икономическите кризи. Поставя се началото на обратна на предходната тенденция на сваляне на ограниченията в търговията и движение към протекционистки мерки. Това засилва критиките към класическата политическа икономия и търсенето на нови идеи. Едни критикуват трудовата теория на стойността. Други се опитват да изследват по-подробно характера на саморегулацията и саморазвитието на икономиката. Това именно ще доведе до маргинализма, свързан с три

основни фигури на икономисти – Карл Менгер, Уилям Джевонс и Леон Валрас. Те се появяват независимо един от друг в края на XIX век в различни части на Европа, в резултат на различни влияния. Взаимно малко си влияят, но почти едновременно публикуват своите работи, развиващи идеи, които ще бъдат поставени в основата на маржиналисткия метод, отхвърляш историческата школа във версиите на Маркс и немската историческа школа.

Кои са основните философски идеи, върху които се гради методологията на маржиналисткото мислене?

Първо. Това е идеята за *универсалността на рационалната природа на човека, която се поставя в основата и на универсалността на икономико-теоретичното знание*. Човек по природа се стреми към максимизация на изгодите и минимизация на разходите и това изглежда самоочевидно и не изискващо потвърждение, освен собствения опит на всеки човек (интроспекция или самоанализ).

Второ. От икономическата наука се изисква да стъпи на принципите на универсалната природа на човека, да ги използва като *постулати на универсални закони на икономическото поведение и взаимодействия*.

Трето. Основателите на маржинализма *поставят много по-голямо ударение върху търсенето, а не върху предлагането на стоки, както е при класическата политикономия*. Те ще търсят отговор на въпроса как отделния индивид прави избори, купувайки стока или услуга. Това ще доведе до въпроси и проблеми, не поставяни при класическата политикономия, до нова визия за стойността, различна от класическата трудова теория на стойността. На нейно място ще бъде поставена субективната теория за оценката.

Четвърто. Маржиналистите, особено фигури като Валрас, ще наблягат на *тенденцията към общо равновесие*, характеризиращо икономиката, проявяващо се в това, че всички пазари и решения водят до равновесие пазарната система. Малка промяна в една нейна част, може да въздейства върху останалите, но това в крайна сметка ще доведе до автоматично ново равновесие.

Пето. Ще се извърши нова крачка по посока на едно позитивитско възприятие на икономическата реалност, при което до истините за нея се стига чрез математическа обработка на максимизиращите решения, които аксиоматично се приема, че са характерни за човешката природа. Карл Менгер ще се възпротиви на значението, което се отдава на математиката, но при Джевонс и Валрас тя ще заема централно място и ще се опира на предпоставки за универсалната природа на човека и свързаните с нея универсални закономерности. Тази природа от своя страна предлага като либерален изходен пункт на икономическото познание отделния индивид.

Това влиза в конфликт с версиите на методологичен холизъм в икономическото познание в различните версии на историцизма – както на анти-универсалисткия консерватизъм, така и на традицията на марксизма. Това

именно ще доведе до ожесточеният "спор за метода", в края на XIX век, в който главни действащи лица са Карл Менгер, глава на австрийската школа, един от лидерите на маржинализма, и Густав фон Шмолер, лидер на новата историческа школа. От едната страна ще бъдат рационалисти и опиращи се на методологическия индивидуализъм (Австрийската школа), а от другата – методологически холисти и привърженици на емпиризма. Първите ще твърдят, че създават универсално валидно за всички знание, докато за вторите единствено възможното икономическо знание е нестрогото описателно знание. Спорът помежду им придобива характера на истинска война.

Началото е поставено от Карл Менгер с неговата излязла през 1883 г. книга "Изследвания на метода на социалните науки и по специално на икономическата наука". (Menger, 1985) Там той обявява, че най-добрият метод да се изследват икономическите явления и създават общи теории е да се опрем на разума и на анализа по този начин на човешкото поведение. Това ще стане характерно за австрийските и неокласически икономисти, тръгващи като изходен пункт от отделния индивидуален субект при обяснението на икономическите явления. Според него основанията на икономиката са в личния интерес и оценката на полезността на едни или други блага, при което той отхвърля наличието на обяснителна сила на идеи, свързани с агрегатни, колективни феномени. Според Менгер, точната наука е същностно знание, недостъпно за изследователя-емпирик. Той акцентира на независимия от политически и други ценностни съждения характер на икономическото знание.

Това принуждава Шмолер да направи анализ на книгата на Менгер и да му отговори много остро. (Schmoller, 1883) В битката се намесват и техните ученици и враждебността в този научен спор се смята, че е достигнала едни от най-високите равнища при такива противопоставяния. Привържениците на историческата школа заявяват, че техните противници превръщат логиката на научните абстракции в логика на много по-сложния и многообразен реален живот. В този реален живот трябва да смекчим научните амбиции на политическата икономия до описание и тълкуване на фактите. Тя би трябвало да се опира на такива методи като индукцията и историческия анализ, но според Шмолер би следвало да има и нормативен елемент, поради което той специално акцентира на връзката между икономика и етика.

В "спорът за метода" няма явен победител и това е естествено. Става дума за алтернативни методологии и съответно икономически политики – либерално-универсалистка срещу консервативно-протекционистка, опиращи се на различни ценности, светоглед, интереси. Опит за равностойност на това яростно философско-методологическо противопоставяне и търсене на компромис между двете позиции се прави през 1890 г. в монографията на Джон Невил Кейнс "Предмет и метод на политическата икономия" (Keynes, 1999).

В дългосрочен план обаче този теоретичен и идеологически спор стимулира появата на нови методологически подходи в изучаването на икономическата реалност. Това става възможно и защото става дума за период на радикални промени в тази реалност, идващи в началото и първите десетилетия на XX век. Сред новите подходи са еволюционистката изследователска програма на Т.Веблен; емпиристката икономико-статистическа програма, насочена към търсене на емпирични закономерности с методите на статистически анализ на данните (У.Митчел в САЩ, Н.Д. Кондратиев – в Русия); методологията на познание на социално-икономическите явления на Макс Вебер.

В крайна сметка обаче от гледна точка на това коя тенденция в икономическото познание ще стане водеща в развитите западни страни може да се каже, че победител в "спора за метода" е Алфред Маршал, първият лидер на бъдещия неокласически "мейнстрийм", главното течение на икономическата мисъл през XX век. Това не е случайно. Алфред Маршал ще заеме от философска гледна точка позициите на късия позитивизъм, който има универсалистки претенции и като такъв е обвързан с мейнстрийм икономическата наука, която се продуцира във водещите капиталистически държави, заемащи хегемонна позиция в началото на XX век, а това са САЩ и Великобритания.

2.3. Алфред Маршал и късният позитивизъм

През 1890 г. А. Маршал публикува първото издание на своето основополагащо съчинение "Принципи на икономикса" излиза през 1890 г. В него той заема позиция в «спора за методите» като отбелязва, че е е срещу крайностите както на емпиризма, т.е. на "фактите без теория", така и на рационализма, т.е. на "теорията без факти". Той отбелязва ограничените възможности на индукцията като инструмент за обобщаване на емпиричното знание, тъй като в социалната сфера и по-конкретно в икономиката имаме голямо разнообразие от явления и събития, които трудно могат да се обобщят според него. От друга страна, не приема и буквално рационалистично теоретичното знание, а гледа на теорията не като съвкупност от различни истини, а като инструмент за познанието на реалността. Подобно на един философ от ранния капитализъм, какъвто е Франсис Бейкън, той ще нарече теоретическото знание «икономически органон», включващ арсенал от методи за конкретно научно изследване. (Marshall, 2010)

Фактически Маршал разделя икономическата наука на фундаментална и приложна, отъждествявайки фундаменталния компонент с разработката на аналитичен инструментариум. В тази структура няма място за фундаментално изследване от друг тип – ориентирано към формиране на обща

онтологична картина на икономиката, към същностно осмисляне на новите явления и факти. (Лебедев, 2008, 476-477)

В същото време следва да имаме предвид, че Маршал живее във време на ускорена диференциация на науката, в частност и на социалните науки. По това време именно в контекста на позитивизма политическата наука започва постепенно да се отделя като самостоятелна дисциплина. Затова и той теоретически върви в една посока, която ще стане характерна за отделяния се от политическата икономия икономикс, при което политическото ще стане предмет на политологията, а икономиксът ще замени политическата икономия.

Бивайки под влиянието на възхода на позитивистката методология във философията и останалото научно познание в края на XIX век, А. Маршал се опитва да изгради и сравнява икономическата наука с останалите природни и социални науки, обръщайки специално внимание на ролята на математиката за нейното развитие. За него особено важна е математиката на пределните величини, нейният символен и графически апарат. Чрез нея именно могат да се намерят пътища към най-трудните проблеми на икономическата теория. Поради всичко това и в икономическата наука, както и в другите науки е приложим критерият за истинност, доколкото: първо, се наблюдават определени факти; второ, измерват се и се фиксират някакви величини; трето, съществува общепризната и общодостъпна статистика.

За разлика от предходните политикономисти и философи, които търсят обективните основания на света, неговата същност, той ще се интересува от проявленията тук и сега, така както се проявяват в поведението на отделния индивид, а ще остави настрана големите онтологически картини на света. Ако класическата политическа икономия се интересува от същността на икономическата реалност, то неокласицизмът поставя в центъра на интереса си – явленията и по-специално човека, разбран не като индивид, който наблюдава, познава, взаимодейства с икономическата реалност, а като неин непосредствен създател – чрез цифри, формули, абстрактни модели, технически разчети. (Осипов, 1998, 7)

Маршал ще потърси достатъчно ясен и точен индикатор, за да разграничи икономическата реалност като нещо специфично и различно, което да даде след това възможност тя да бъде отдиференцирана ясно от останалите социални реалности и това да бъде предпоставка за предметното обособяване на икономическата наука. Опитвайки се да идентифицира икономическата сфера и икономическите закони Маршал ще каже, че тя засяга онези области на поведение на човека, които са свързани с парите. Икономическата теория се разграничава от много други социални науки, интересувачи се от човека, по това че тя се занимава с определен негов разрез - този, при който подбудителните мотиви на неговото поведение са свързани с парите

и могат да се измерят парично. Тези мотиви са всъщност ментална форма на икономическите ценности. При това парите са изначална даденост, която изразява същността на икономическото – не трудът, не стойността, а парите се оказва, че са базисен икономически феномен в края на XIX век, когато върви ускорено финансилизация на световната икономика, която ще накара новопоявяващите се теоретици на империализма да видят една от неговите основни черти в господството на финансовия капитал над другите форми на капитал. Всъщност ролята на парите и склонността на Маршал да акцентира повече от всички преди него на ролята на математиката за развитието на икономическото знание са свързани помежду си. Парите са количественият израз на всички икономически явления. Ако Маркс е откривал тази връзка преди това чрез стойността, то сега доминирането на финансовия капитал явно стимулира отделяне и на количествената характеристика, чрез която се мери стойността в самостоятелна същностна характеристика на икономическото като такова.

При Маршал няма нито полезност, нито труд, които биха имали икономически смисъл без техния паричен израз. Институтът на парите отличава Маршал както от привържениците на трудовата теория за стойността, така и от техните решителни опоненти сред тези, които виждат в полезността не тясно икономически, а някакъв универсален психически феномен. Не свежда парите нито до труда, както правят класическата и марксовата политически икономии, нито до полезността, както правят маржиналистите от Австрийската школа. За сметка на това в икономическите понятия, всичко се измерва в тяхното парично изражение.

Ако в Хегеловата традиция, в която работи Маркс важна идея е снемането на предходния етап в развитието на едни или други неща в следващия етап, т.е. движението от теза и антитеза към синтез, то при Маршал една от характеристиките на неговата методология ще стане теоретическия градуализъм, свързан с идеята за постепенността на различните епистемологични преходи. (Канке, 2010, 217-225)

Първо. Той предполага постепенност в прехода от една към друга теоретична алтернатива и форма и това ще бъде един от начините, по които той ще се опита да намери някакво примирение в крайностите на водещите преди това спора за метода. Така например според него е необходима точна формулировка на понятията, но не можем да избягаме от факта, че те са свързани и с обикновения език и със здравия смисъл, който допълва научния разум.

Второ. Не абсолютизира нито индукцията, нито дедукцията като методи на изследване. Не противопоставя анализа на синтеза. Едното, според него се допълва от другото. Индукцията съединява в някаква цялост определени класове факти, подрежда ги, формулира закономерности. След това различ-

ните обобщения се сравняват с фактите, допълват развиват и важна е и ролята на дедукцията. Съединяващата индукцията и дедукцията теория може да прави както обяснения за минали събития, така и прогнози за бъдещето, като в единия случай от резултатите се правят изводи за причините, а във втория случай посоката е обратна – от причините към резултатите.

Маршал дава тласък на мейнстрийма на икономическата наука през XX век във времето, когато рязко се задълбочава нейната диференциация, а в същото време се ускорява институционализацията ѝ и подготовката на университетски кадри в тази област.

3. Неопозитивизмът в икономическата методология

Неопозитивизмът във философията нерядко се нарича "трети позитивизъм" или аналитична философия. Негови основни представители са Бертранд Ръсел, ранният Лудвиг Витгенщайн, Уилърд ван Куайн, Казимир Айдукевич, Ян Лукашевич, Гилберт Райл, Джон Уиздъм, Питър Стросън, Джон Остин, Морис Шлик, Рудолф Карнап, Ото Нойрат, Курт Гьодел и др. Неопозитивизмът реабилитира ролята на философията, представяйки я във формата на метанаука. Важна негова характеристика е неприемането на социалните науки, тъй като те не съответстват на неговите логически и емпирически стандарти за научност. Затова и той влияе върху икономическото знание, но не можем да изведем на преден план известна фигура на икономист, която изцяло да приема методологията, на която се опира неопозитивизмът, макар че концепциите на икономистите от този период се чувства неговото въздействие.

Неопозитивизмът възниква във време на усложняване на света и увеличаване на знанията, особено на всякаква емпирична информация. Затова и негова основна задача става начинът, по който може да се продуцира истинно знание в тази ситуация. Водещ проблемен център, определящ особеностите на неопозитивизма, става *демаркацията* – това е понятие, изразяващо идеята за намиране на точната граница, или отграничаваща научното знание от ненаучното. За да е едно знание научно, трябва да е достоверно, а за да е достоверно то трябва да бъде проверяемо. При това положение стои въпросът как трябва да бъде проверяемо то и отговорът е:

Първо, когато става дума за "чиста теория" това е логическата строгост, чрез която от определени предпоставки се правят някакви изводи, на което особено държи така нар. *логически позитивизъм*. За тази цел се прави детайлно изследване на структурата на различните теории – на техните предпоставки, модели, хипотези. Самите теории получават инструменталните характеристики на евристическо средство за получаване на нови емпирични обобщения. Те стават основополагащи за тях.

Второ, когато става дума за емпирическо знание, то трябва да бъде проверяемо чрез съответните факти. Всяка научна дисциплина, ако иска да бъде научна, трябва да има точни правила за "превод" от езика на теорията на езика на наблюдението, и обратно.

Неопозитивистката философска методология, ръководейки се от индуктивния метод и вероятностната логика, формулира хипотези. За най-релевантни се признават тези от тях, които се потвърждават от най-голямо число факти. Тази методология предполага ревизия на използваните от икономическата теории термини по посока на верифицирането им чрез определени факти.

Тези идеи са възприети и конкретизирани в работите и методологическите дискусии на големи икономисти като Теренс Хътчисон, Пол Самюелсън, Милтън Фридмън, Фриц Махлуп, Роналд Коуз и др. Икономическата наука приема идеите за верификацията, както по отношение на теоретическото, така и на емпирическото знание. В същото време наличието на различни критерии за научност за различните компоненти на знанието даже в рамките на неокласическия "мейнстрийм" икономикс дава тласък за усилване на разрыва между теоретическото и емпирическо знание.

На единият полюс остава "чистата теория", епистемологически опираща се на *рационализма* в неговите различни проявления, на другия – прагматическия сектор на науката, а също и *иконометриката* - област на изследване, която в най-висока степен съответства на методологическите норми на емпиризма. Сред икономистите можем да открием като цяло както силно рационалистическа тенденция, така и емпиристка, а също и инструменталистка. (Лебедев, 2008, 479)

При *рационалистическата тенденция* се извършва преход на икономическата теория към езика на математиката и към методологическите стандарти на формализираното знание. Главно средство за анализ е построяването на математически модели, а основен критерий за тяхната научност – логическата строгост на изводите. Типично проявление на рационалистическата тенденция е работата на Пол Самюелсън "Основания на икономическия анализ", в която той формулира като своя основна методологическа идея извеждането на операционално значими теореми. (Samuelson, 1947) През 1920-те и 1930-те години априорната и свързана с дедуктивна логика природа на икономическата теория се защитава и от Лионел Робинс и Лудвиг фон Мизес. Прави се дедукция на основата на самоочевидни аксиоми, комбинирани с допълнителни емпирични допускания и въображаеми конструкции. Мизес набляга на позитивната природа на икономическата наука и отхвърля каквито и да е идеологически пристрастия, свързани с нея. (Boettke, 2010)

Емпиристката тенденция в икономическата теория, чрез която се прокарват крайни форми на емпиричната верификация на всяко твърдение, се

проявява особено силно в работата на Теренс Хътчисон "Значение и основни постулати на икономическата теория" (Hutchison, 1938). В нея той разделя всички икономически твърдения на тавтологични (аналитически) и емпирически. Тавтологичните не ни дават ново знание, което може да бъде постигнато само чрез емпиричните твърдения. Затова и икономическите изследвания трябва да бъдат ограничени до емпирически проверяеми положения. Всички твърдения на една теория трябва да подлежат на икономическа проверка. Така, ако Самюелсън се опира на методологическите предпоставки на логическия позитивизъм като версия на неопозитивизма, то Хътчисън извежда на преден план предпоставките на друга негова версия – логическия емпиризъм.

Неопозитивисткият етап в развитието на философията, а оттук и ползването му като методологическа теория включва в най-висока степен и времето на активна дейност на Джон М. Кейнс и превръщането на неговите идеи в мейнстрийм икономическа наука. Голямата депресия през 1929-1933 г. представлява началото на голяма промяна в неокласическата методология, която преди това се развива силно абстрактно и формално, не обръщайки сериозно внимание върху макроикономическите проблеми. В това отношение основното, което съществува е теорията за общото равновесие на Валрас, но тя остава недоразвита до 30-те години на XX век. Джон Кейнс, търсейки решения на голямата икономическа криза, създава нова версия на неокласическата методология, при която неговите схващания се обединяват с модела на общо равновесие на Валрас, но не приемат редица от предходните идеи. Кейнс не се основава на индивидуалното поведение, както неокласическият икономикс и не набляга на саморегулиращата механическа природа на икономиката, не акцентира и върху математическия формализъм. По този начин се разгръща макроикономиксът и се създаде така нар. "голям синтез" в неокласическата теория. Появяват се модели, които показват, че пазарът е склонен не само към макроикономическа нестабилност, но и към монополизация и най-различни други пазарни несъвършенства. Затова е необходима и "видимата ръка" на правителствата, която да коригира тези несъвършенства. Независимо, че в мейнстрийм икономическата наука се говори за икономикс, на практика имаме политическа икономия, тъй като единството на политика и икономика се вижда и реализира много по-тясно отколкото във времената от края на XVIII и XIX век, когато във водещите капиталистически страни мейнстрийм икономическото знание се нарича така. Между 40-те и 70-те години на XX век икономическата наука е трансформирана в инструмент за социален контрол върху опасните икономически противоречия и нестабилност, което изисква и съответните методи и методологии. Макроикономиксът има за реален предмет политико-икономическа система, в която политиката и икономиката са силно взаимосвързани.

Кейнс е преходна фигура от гледна точка на ползваната от него философска методология и далеч от идеала на позитивистката наука, макар че отделни неопозитивистки елементи могат да бъдат открити и у него. Така например, той схваща икономическата наука като клон на логиката, смятайки, че в нейната основа стоят съответни аксиоми и максими. В това отношение е по-близко до логическия позитивизъм. В същото време обаче той смята, че съществува прогрес на икономическата теория, който се вижда чрез подобряване на «избора на модели», а статистическите данни са необходими за проверка на релевантността и обосноваността на моделите. За първи път моделите като инструмент за отделяне на едни факти от други и изясняване на тяхната значимост играят именно при него такава значима роля. За разлика от неопозитивистите, които отхвърлят възможността за верифициране на морални съждения, той смята, че икономическата наука е морална наука, има работа и с ценностни съждения. И това не е случайно, именно действието в името на определени ценности, отнасящи се до благополучието на хората, е важно оправдание за рязката активизация на ролята на правителствата. Разделението между микро и макроикономикс в редица отношение фиксира разделението между частен и публичен интерес, частно и публично благо, които при него ще се съчетаят в голям синтез. (Канке, 2010, 225-231)

В периода между 30-те и 60-те години неопозитивизмът е мощно направление в западното философско мислене, което повлиява и на икономическата теория. Наложената от него методологическа рамка присъства в много от икономическите, и особено в иконометрическите трудове. Тя създава устойчивата представа, че икономическата наука познава и трябва да познава света, такъв какъвто е, и да се придържа към фактите.

4. Постпозитивизмът в икономическата методология

4.1. Постпозитивизмът във философията на науката

Неопозитивизмът във философията на науката е подложен на нарастваща критика и атаки между 1960-те и 1980-те години. Той е обвиняван, че чрез своите абстракции откъсва човешкия живот от реалността, представя ни наука, която е неподвижна и неизменна, а не търпи развитие. Това ще породи реакция и доведе до появата на постпозитивистки методологии, които търсят обяснение на механизмите на развитие на научното познание. Постпозитивизмът е философска методология, която се отнася критично към работите на неопозитивистите (третият позитивизъм или аналитичната философия) и обръщат особено внимание на социокултурните фактори в развитието на науката. Той се разгръща най-напред в общата методология

на науката, а по-късно бива пренесен и в методологията на икономическото познание. Класическите работи на големите фигури в постпозитивизма са написани в периода на 60-те и 70-те години на XX век. По тях се разгръща бурна дискусия. Сред най-известните философии и методолози, свързани с постпозитивизма, се назовават имената на Томас Кун, Имре Лакатош, Пол Файерабенд, Лари Лаудан, Ричард Рорти, които пренасят центъра на интереса на философите на науката от въпроса за верификацията на истинното познание към въпроса за развитието на науката чрез "научни революции" и смяна на "парадигми", "научно-изследователски програми", "изследователски традиции" и пр. Постпозитивистите създават така нар. некумулятивистки теории за развитие на научното познание, според които следващата теория не е по-развит етап на предходното знание, допълващ и развиващ предходното, а нещо съвсем различно, несъпоставимо с другите етапи, характеризирани като "парадигми" или "научно-изследователски програми". При това като основен фактор за различието се разглеждат различните ценности, идеологии, светоглед на научните общности, които подкрепят една или друга "парадигма" (съвкупност от теории със сходни основания).

Постпозитивистите заместват идеята за верификация на неопозитивистите с идеята за фалшификацията на теориите, за тяхната проверяемост и опровержимост, развита най-напред от Карл Попър. Ако една теория не може да бъде проверена и опровергана в определени случаи, то тя не е научна, защото започва да прилича на религиозна вяра, която се опитва да обясни всичко.

Друга важна постпозитивистка идея е свързана с теоретическата натовареност на фактите, което прави верификацията недостатъчно надежден метод за проверка на теориите. Няма неутрални, външни от езика, знанията, обясненията на хората независими факти, казват постпозитивистите, гледайки критично на неопозитивизма, според който такива факти съществуват. Според постпозитивистите обаче всяко описание на каквото и да е край нас използва някакъв език, съдържащ съответни значения, експлицитно или имплицитно поставя съответния «факт» в някаква рамка, в някаква съвкупност от значения, зависещи от ценностите, светогледа, идеологията, стоящи съзнателно или несъзнателно в основата на възприятията на една или друга общност.

Важен момент в постпозитивисткото разбиране на теорията е разработеното от Имре Лакатош разделение между «твърдо ядро» от фундаментални допускания и «предпазен пояс» от спомагателни хипотези на научно-изследователските програми, обединяващи групи от сродни теории. Твърдото ядро не може да се променя в рамките на програмата, за разлика от спомагателните хипотези, които могат да се променят в конкуренцията с други програми. Разрушаването на твърдото ядро на една водеща научно-изследова-

телска програма, води до налагането на нова. Основен критерий за научност на една програма е способността ѝ да предсказва едни или други събития.

4.2. Постпозитивизмът и икономическата наука

В началото методолозите на постпозитивизма разработват своите идеи на основата на материал от природни и точни науки като математиката, физиката, биологията. По-късно се появяват и постпозитивистки работи, разработвани на основата на икономическото познание, поставящи в центъра на внимание как се развива то, кои са факторите за това развитие и формите, които то приема. Постпозитивистките идеи за прогреса на науката, развивани от Томас Кун и Майкъл Полани, както и идеята за ролята на контекста в развитието на науката се подема от представители на хетеродоксални направления в икономиката като институционалистите, посткейнсианците, марксистите, австрийската школа.

Така се появяват например работи от рода на тази на Деирдре МакКлоуски "Реторика на икономикса", в която се критикува доминиращото, намиращо се под влиянието на неопозитивизма икономическо мислене, особено илююзиите, че математизирането икономическото знание е пътят към универсални истини за него. В тази книга тя показва, че метафорите и езика, които употребяваме са фактор, който конструира нашите възприятия на икономическия живот, поведението ни в икономическата сфера, включително и мисленето на икономистите. (McCloskey, 1998) Но това е само едната посока на атака на позитивистката математизация на икономическото знание. От друга страна, институционалистката критика на икономикса така намираща допълнителни аргументи в търсенето на правни, политически, социални рамки и тяхното въздействие върху икономическия живот. Паралелно с това стават възможни нови методи на лабораторни и в естествени условия експерименти, на компютърни симулации, които също дават нови визии за развитието на икономическата методология, различни от представата, че тя ни дава универсално знание, особено с помощта на математически формули. Сред най-известните фигури в областта на постпозитивистката методология на икономическата наука стават Марк Блауг, Лоурънс Боланд, Мартин Бروفенбренер, Роджър Бекхауз, Дейвид Гордън, Елиот Вайнтрауб, Арио Кламер, Теренс Хътчисон, Даниел Хаусман, К. Хувър, Б.Хеминг, У.Хендс и др.

Икономическата наука започва да се разглежда като по-подходящ обект на постпозитивистки анализ, тъй като е по-млада в сравнение с повечето природни науки, в която въпросите на методологията стоят по-остро, а и поради това, че при нея като социална дисциплина много по-важна роля имат светогледът, идеологиите, ценностите, дискурсът, заемащи централно място в обяснителните модели на постпозитивистите.

Това благоприятства разгръщането в икономическата наука на «методологически бум», свързан с развитието на постпозитивистското направление. Образуват се специализиращи се в методологията на икономическата наука общности, появява се поток от публикации на тази тема в специализирани списания като "Икономическая наука и философия" (Economics and Philosophy), "Списание по икономическа методология" (Journal of Economic Methodology), "Изследвания по история на икономическата мисъл и методология" (Research in History of Economic Thought and Methodology).

4.3. Икономическата методология на Милтън Фридман

Възходът на постпозитивизма в икономическата наука става предпоставка за промени в нейната методология и минаване към нов етап от 70-те години на XX век, когато икономиката в развитите западни страни и особено САЩ влиза в дълъг период на рецесия, свързана с безработица и инфлация, който не може да бъде обяснен чрез дотогавашните теоретични модели. Това създава възможности за икономическата теория на монетаризма, представена от група икономисти начело с Милтън Фридман, твърдящи, че икономическите цикли са резултат на промени в количеството пари в икономическата система. По начало за тях всички икономически промени са причинени от промени в паричната система. На тази основа Фридман дава алтернативно обяснение на "Великата депресия" като резултат на грешки в монетарната политика, което е нещо различно от кейнсианското обяснение за падащото равнище на инвестиции. Монетаристите поставят под въпрос кейнсианството като цяло. Започват да говорят, че причини за бизнес циклите са промени в правителствената политика.

Независимо, че монетаристките идеи са различни от тези на неокласическия синтез, в общи линии те са в същото русло, опират се на подобни методологически предпоставки:

(а) икономиката се вижда като механична система, чийто резултат е общото равновесие;

(б) основна единица на икономическия анализ е индивидът, не групата;

(в) доминира дедуктивният подход на изграждане на теорията, основан на сравнително ограничени наблюдения, а вътрешната консистентност е по-важна от външните доказателства за теорията. (Wunder, 2010)

Следва да се отбележи, че промяната в методологията на икономическото мислене от Милтън Фридман става по-рано от 70-те години, още в неговата работа "Методология на позитивната икономическа наука", публикувана в негов труд през 1953. (Friedman, 1953) Нейното време обаче идва именно през 70-те години, когато той ще стане дори лауреат на Нобелова награда по икономика. Философската същност на работата на Фридман се свежда

до принципите на (1) теоретическата относителност на фактите, които зависят от теорията, (2) фалшификационизма на теорията или на теоретичните хипотези, чрез които се правят съответни прогнози с възможност да бъдат опровергавани, и (3) растежа на научното знание на тази основа. (Канке, 2010, 231-244)

В тази си работа Фридман предлага вариант на икономическа интерпретация на идеята за фалшификацията. Той тръгва от предпоставката, че науката трябва да бъде изцяло позитивна и се противопоставя на възможностите за нормативна наука, а от тук и на кейнсианското обвързване на икономиката с етиката, съответно с ценностите.

Фридман разделя икономическата наука на две части (1) език - тук влизат езиците на лингвистиката, логиката и математиката; (2) съдържателни хипотези. Първата част е съвкупност от тавтологии, както смятат традиционно емпиристски ориентирани позитивисти. Втората част е реално съдържание, проверяемо обаче не чрез факти, както при емпиристкия позитивизъм, а чрез реализацията на прогнозите, които преди това са формулирани във формата на хипотези. Хипотезите се правят на основата на някакви предпоставки, които не е задължително да бъдат реалистични, важното е на тяхна основа да се формулира някаква логически издържана теоретична идея. Не предпоставките, а резултатите от правените прогнози на основата на съответните хипотези са реалната тяхна проверка. Икономическата наука, според Фридман, прави прогнози, които са фалшифицируеми. Икономическите понятия са идеализации, т.е. те нямат реални аналози. Аксиомите в икономическата наука се избират чрез договаряне в съответната научна общност – идея, която именно го обвързва най-тясно с постпозитивистката методология, макар че по заглавие, а и по някои идеи, той изглежда обвързан с традициите на позитивизма. Икономическата наука, според него, има прагматичен характер и една икономическа теория е вярна, ако правените чрез нея прогнози се реализират. Така теорията е по същество инструмент за прогнозиране – една инструменталистка концепция за икономическото знание, ставаща методологическа основа на неокласическата икономическа теория. (Фридмен, 2004)

4.4. Икономическата методология на Марк Блауг

Другата голяма фигура, която се опира на постпозитивистката методология в икономическото познание е англичанинът Марк Блауг, който в много отношения символизира институционализацията на философията на икономиката като самостоятелна дисциплина. До него по принцип големите икономисти разработват съответно и нови методологии, функцията им на икономисти е обвързана с тази на философи, не са отделени в две различни

дисциплини. Сега едното се отделя от другото в резултат на отделянето на философията и методологията на икономическото познание в отделна дисциплина, с която специално се занимава Блауг. Неговите идеи са най-пълно изложени във фундаменталния му труд "Методология на икономическата наука или как икономистите обясняват". (Блауг, 2004)

Тази книга се появява в резултат на започналата дискусия за това в каква степен идеята за фалшификационизма е валидна за икономическата наука и се стига до извода че особеностите ѝ придават съответна специфика на тази идея, тъй като обществените науки са област, в която не могат да се правят контролирани експерименти, както например в химията и физиката. В същото време в обществените науки и в частност при икономическата наука и според Блауг, както и според Фридман, единственият начин да се разбере дали една теория е вярна или погрешна е да се направи и провери следващата от нея прогноза за определени действия, състояния или събития. Емпиричната проверка е трудна и нееднозначна. Марк Блауг отхвърля възможността за контролиран експеримент в обществените науки, тъй като "в икономическата наука противоречията между теория и факти никога не носят абсолютен характер" и за "икономистите да отхвърлят някаква теория са необходими много повече факти, отколкото, да речем при физиците". В икономическата реалност няма универсални закони и константи, както във физиката и поради това е по-трудна каквато и да е проверка. Затова и изикването за опровержимост предполага такива методологически правила като интерсубективност на проверката, ограничаване на спомагателни хипотези, търсене на колкото се може по голям комплекс от факти. Според него в икономическата наука, както и при другите науки, теорията се отхвърля не просто заради противоречия с фактите, а само при наличието на по-добра теория. Най-силна е тази теория, която обяснява максимално количество факти. (Блауг, 1996, 652)

Към това, което казва Блауг обаче бих добавил, че фактите също имат значение, но за да отчетем това значение, трябва да имаме предвид също и промените в икономическата реалност. Една икономическа реалност се обяснява добре със съответна икономическа теория и регулира успешно със следващата от нея икономическа политика. Когато настъпат обаче съществени промени в тази реалност, то и тази регулация става неуспешна, поради което е необходима нова икономическа теория, която да се превърне в основа на променена икономическа политика и ново взаимоотношение между пазар и държава. Типичен пример в това отношение е ситуацията с кейнсианството през 70-те години на XX век, когато се оказва, че кейнсианските регулаторни практики все по-трудно дават предходния резултат и това става предпоставка за появата на обществената сцена като мейнстрийм

икономически теории на трудове, в които кейнсианството отпада като обяснение на макроикономическите процеси.

Блауг превръща дуализма между ценности и факти в свой основен методологически принцип. Той е съгласен с разграничението между позитивна и нормативна икономическа теория, но за разлика от Фридман се старее да придаде по-мека форма на противоречието помежду им. Нещо повече, именно тръгвайки от идеи на постпозитивизма, той говори за значението на взаимодействието между факти и ценности като важен фактор в развитието на науката. Ценностите са непроверяеми с факти твърдения и може да имат различни форми - субективни претенции; морални ценности; неикономически и преди всичко политически предпочитания; идеологически убеждения; норми, установявани от държавата или други властови институции; методологически изисквания. Научният прогрес е възможен, ако се опитваме да минимизираме ролята на ценностите по отношение на фактите – една идея, която ще срещнем още у Макс Вебер в началото на XX век.

Поради това, че и ценностите не се потвърждават като фактите, Блауг прави разграничение между позитивна и нормативна икономическа теория. Позитивната се подчинява на критерия за истинност, а от тук и на принципа за фалшификацията. Нормативната теория е подчинена на критерия за ефективност, защото е свързана с някакви цели, които представляват обществена ценност. Спярмо тях основният въпрос е как те най-лесно да бъдат реализирани. Типична нормативна теория за него е теорията за благосъстоянието, свързана със съответни икономически политики.

В това разграничение всъщност откриваме едно разделение в икономическите методологии през 90-те години на XX век и последвалото десетилетие в два теоретични лагера в развитите западни страни. От една страна, това е традиционната методология от времето на класическата политикономия през Кейнс до наши дни, която има прескриптивен характер, претендира да насочва практиката на икономистите на основата на някакви базисни философски принципи. От друга страна, имаме тенденцията, идваща от постпозитивистите, които в много отношения са социологически ориентирани и реагиращи негативно на опитите на методолозите да кажат на специалистите в дадена дисциплина какво да правят. Те предлагат един по-deskriptивен подход и приемат автономията на практиците в областта на икономиката, интересуват се от това как действат едни или други теории и се опитват да реконструират техните социални или реторични стратегии. (Hoover, 2003, X)

Заклучение

По отношение на икономическите научно-изследователски програми пост-позитивистката методология намира израз във факта, че започва да се прилага например също разделението на твърдо ядро и предпазен пояс. Твърдото ядро на ортодоксалната неокласика съдържа тезите за рационалното поведение на индивидите, за ендогенния характер на техните предпочетания, за равновесието, предпазният пояс – монетаристката теза за пряката връзка между предлагането на пари и равнището на съвкупно търсене, идеята за липса на разходи за получаване на информация, частната собственост на всички ресурси.

Глобалните кризисни процеси обаче през последните години увеличи-ха атаките към твърдото ядро на неокласическата научно-изследователска програма. Типичен пример в това отношение станаха различни версии на оспорване на рационалността на поведението на индивидите чрез развитието невроикономика и поведенческия икономикс, критика на тезата за ендогенността на предпочитанията на индивидите, оспорването на информираността, необходима за рационално поведение и т.н. Икономическата методология все по-решително се обогатява с херменевтически, постструктуралистки и постмодернистски идеи. Всичко, което е във философията, в една или друга форма преминава в икономическата методология. (Канке, 2010, 263-272)

Трябва да се отбележи също, че кризисните процеси и динамиката на глобализираните и иновационни икономики породиха непрекъсната дискусия за оправдаността на едни или други методи и методологии, което доведе до взрив на интереса към философията и методологията на икономическото знание, обособили се като самостоятелни научни дисциплини. Днес те са обърнати към бъдещето, свързано с основните характеристики на промените, внасяни от скоростно въвежданите нови технологии в една все подигитализирана икономика, в която се променят всички базисни характеристики на производството, разпределението, размяната и потреблението на продукти и услуги, а същевременно се засилват всякакви дисбаланси и противоречия.

В тези условия има тенденция на размиване на класическата неокласическа икономическа научно-изследователска програма. Тази тенденция има множество проявления като едно от най-важните от тях е ренесансът на политическата икономия и търсене на опираща се на нея научно-изследователска програма, която да съответства на днешните реалности на ускорени иновации и въвеждане на нови технологии, създаващи ускорено нови социално-икономически неравновесия между различни елементи на икономическата система, както и нови противоречия в цялата социална система.

Неслучайно британският професор по политикономия Робърт Скиделски започва своята работа "Икономистите срещу икономиката" с фразата "Да бъдем честни: никой не знае какво става днес със световната икономика" (Skidelsky, 2016). В мейнстрийма навлизат активно идеите за ограничената рационалност, институциите, еволюцията, различните правила. Появяват се различни синтези на хетеродоксални школи и досегашния мейнстрийм. Икономическата наука става все по-флуидна дисциплина. Методите и технологиите на анализ непрекъснато се променят. (Boettke, 2010)

Методологически тази нова ситуация можем да открием в определен смисъл отразена в работите на такъв водещ философ на икономикса днес като Даниел Хаусман. (Hausman, 1992; Hausman, 1998) Опитвайки се да търси решение на съвременните трудности на икономическото познание, той се обръща към идеи на икономисти и философи от върховия етап на класическата политикономия, какъвто е Д.С.Мил. Обявява себе си за привърженик на модернизирания вариант на неговата методология, но по същество демонстрира еkleктичен подход, който е индикатор и за преходния период, в който се намира днешната методология, подобно на времената на Алфред Маршал с неговия градуализъм.

Анализирайки особеностите на икономическата теория, той смята, че в нейната основа трябва да стоят правдоподобни принципи, на основата на които тя да се опитва да дава обяснение на икономическите явления. Икономическата реалност обаче е достатъчно сложна и с много причини, за да може да се редуцира до няколко от тях. Затова и той обръща внимание на нещо, което преди това се пренебрегва – експериментите и работата на терен при събиране и обобщаване на данни. Настроен е критично спрямо възможностите към икономическата наука да се пренася философски инструментариум, идващ извън икономическата теория и настоява за повече внимание към това, което правят икономистите, а не към методологическите основания, задавани от философията. В това отношение е близък до автори като Д. МакКлоски и Рой Вайнтрауб, които говорят за "смъртта на икономическата методология". (Weintraub, 1989, 477–493) В същото време признава, че съвременните икономисти следват повече или по-малко методологията на фалшификационизма.

Към разсъжденията на Хаусман бих добавил, че неговата ориентация към експериментите и работата на терен не е случайна. Ако се обърнем към най-успешният пример на икономическо развитие през последните три десетилетия, ще видим, че той е на страна като Китай, където именно експериментът и постепенното изпробване на различни модели, а не предварително зададени строги методологически рамки стават основа за успешно развитие. Същевременно те са съчетани със запазването на силната роля на държавата, а не залагане доминиращо на пазара.

Като цяло можем да заключим, че в развитите държави наблюдаваме паралелизъм на три процеса – на промените в икономическата реалност и потребните в зависимост от това икономически политики, на философската методология, и на икономическите теории. Това се вижда от началото на съвременната икономическа мисъл от времето на Адам Смит и класическия рационализъм, през реакцията на либералното икономическо мислене от Маркс, ранния позитивизъм на Д.С.Мил, късния на Алфред Маршал, неопозитивистките елементи в работите на Кейнс, постпозитивизма на Фридман и Блауг до съвременната тенденция на нарастваща еkleктика, ерозия на неокласическата парадигма и търсене на нови теоретични модели, съчетаващи пазара и държавата, но в същото време отчитащи скоростта на промените в иновативните икономики и потребността да се реагира на тях.

Референции:

- Блауг, М. (2004) Методология экономической науки или как экономисты объясняют, М.: НП Журнал Вопросы экономики". (Blaug, M. 2004, Metodologiya ekonomicheskoy nauki ili kak ekonomisti obyasnayut, М.: NP Zhurnal Vopros"j ekonomiki)
- Блауг, М. (1996) Экономическая мысль в ретроспективе, М.: Дело ЛТД. (Blaug, M. 1996, Ekonomicheskaya misl v retrospective, М.: Delo LTD)
- Канке, В.А. (2010) Философия экономической науки, М., Инфра-М. (Kanke, V.A. 2010, Filosofiya ekonomicheskoi nayki, М.: Infra-M)
- Лебедев, С.А. (Ред.) (2008) Философия социальных и гуманитарных наук, Москва, Академический проект. (Lebedev, S.A. (Red.) 2008, Filosofia sotsialnih i humanitarnih nauk, М.: Akademicheskii projekt)
- Осипов, Ю.М. (1998) К поиску новой парадигмы, В: *Экономическая теория на пороге XXI века*, Т. 2, Под ред. Ю.Осипова и др., М.: Юрист. (Osipov, YU.M. 1998, K poisku novoï maradigmi, Pod red. YU. Osipova i dr., М.: Yurist)
- Фридмен, М. (2004) Методология позитивной экономической науки, В: *THESIS*, N 4. (Fridmen, M. 2004, Metodologia pozitivnoi ekonomicheskoi nauki, *THESIS*, N 4)
- Boettke, Peter J. (2010) Twentieth-Century Economic Methodology, In: *21st Century Economics: A Reference Handbook*, SAGE Publication.
- Friedman, M. (1953) *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hands, D. Wade. (2001) *Reflection without Rules: Economic Methodology and Contemporary Science Theory*, Cambridge University Press.
- Hoover, Kevin D. (2003) *The Methodology of Empirical Macroeconomics*, Cabridge University Press.

- Hausman, Daniel M. (1992) *Essays on Philosophy and Economic Methodology*, Cambridge University Press.
- Hausman, Daniel M. (1998) Problems with realism in philosophy, In: *Economics & Philosophy*, Vol. 14, N 2.
- Hutchison, T.W. (1938) *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*, London: Macmillan.
- Keynes, John Neville. (1999) *The Scope and Method of Political Economy*, Batoche Books.
- Marshall, Alfred. (2010) *Principles of economics*, Nabu Press.
- McCloskey, D. (1998) *The Rhetoric of Economics*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Menger, Carl. (1985) *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*, N.Y.-L.: New York University Press.
- Mill, John Stuart. (2012) *Principles of Political Economy*, BN Publishing.
- Samuelson, Paul A. (1947) *Foundations of Economic Analysis*, Harvard University Press.
- Schmoller, Gustav von. (1883) *Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften*, In: *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich*, Leipzig: Duncker & Humblot, 1883
- Skidelsky, Robert. (2016) Economists versus the Economy, In: *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/print/mathematical-economics-training-too-narrow-by-robert-skidelsky-2016-12>, December 23.
- Wunder, Timothy A. (2010) *Economic Methodology*, In: *21st Century Economics: A Reference Handbook*, London: Sage, 2010.
- Weintraub, E. Roy. (1989) Methodology Doesn't Matter, But the History of Thought Might, In: *Scandinavian Journal of Economics*, 1989, Vol. 91.